

ХУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ ВА ДУНЁВИЙ ДАВЛАТ БАРПО ЭТИШДА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ ВА КОНСТИТУЦИЯВИЙ КАФОЛАТЛАР УЙЎНЛИГИ

*Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини
таъминлаш кафедраси катта ўқитувчиси майор
Қодирова Камола Тохиржоновна*

Аннотация

Мазкур мақолада ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат тамойилларининг инсон ҳуқуқлари ҳамда конституциявий кафолатлар билан узвий боғлиқлиги илмий-назарий ва ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилинган. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон қадрини улуғлаш, ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлаш ҳамда давлатнинг ижтимоий мажбуриятларини кенгайтиришга қаратилган конституциявий нормаларнинг мазмун-моҳияти очиқ берилган. Шунингдек, халқаро ҳуқуқ нормалари, хорижий давлатлар тажрибаси ва миллий қонунчилик таҳлили асосида ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат қуриш жараёнида инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг долзарб масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқий давлат, ижтимоий давлат, дунёвий давлат, инсон ҳуқуқлари, конституциявий кафолатлар, инсон қадри, қонун устуворлиги, ижтимоий адолат, виждон эркинлиги, демократия.

Кириш

Ҳозирги глобаллашув шароитида демократик давлат қуриш жараёнларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланмоқда. Бугунги Янги Ўзбекистон инсонпарвар ва халқчил давлат қуриш йўлида одимламоқда. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев 2022 йил 20 июнда Конституциявий комиссия аъзолари билан учрашувда таъкидлаганидек: **“Фақат ҳуқуқий давлат шароитидагина инсоннинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қимматини тўлиқ таъминлаш, том маънода халқпарвар бошқарув тизимини шакллантириш мумкин”**. Конституцияда Ўзбекистон ҳуқуқий давлат эканлигини алоҳида белгилаш – давлат ўз фаолиятини жамият ва фуқароларнинг яшаш тарзини фақат Конституция ва қонунлар асосидагина амалга оширилишини таъминлайди. Давлат тараққиётининг замонавий модели ҳуқуқий давлат, ижтимоий давлат ва дунёвий давлат тамойиллари асосида шаклланади. Мазкур тамойиллар инсон ҳуқуқлари ва конституциявий

кафолатлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг уйғунлиги демократик жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлайди.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли конституциявий ислохотлар давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини модернизация қилишга қаратилган. 2023 йил 30 апрель куни референдум асосида қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституция мамлакат тараққиётининг янги босқичини белгилаб берди. Унда инсон қадрлари, инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат давлат сиёсати марказига қўйилди.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг 1-моддасида Ўзбекистон ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат эканлиги белгиланган. Бу норма мамлакатнинг конституциявий тараққиёт модели инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга қаратилганлигини кўрсатади.

Ҳуқуқий давлат ғояси инсоният сиёсий-ҳуқуқий тафаккурининг энг муҳим ютуқларидан бири ҳисобланади. Ушбу концепциянинг шаклланишида Жон Локк, Шарль Монтескье, Иммануил Кант, Георг Гегель каби мутафаккирларнинг қарашлари муҳим аҳамият касб этган.

Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиларини қуйидагилар ташкил этади:

- Конституция ва қонун устуворлиги;
- Ҳокимиятлар бўлиниши принципи;
- Суд ҳокимияти мустақиллиги;
- Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг устуворлиги;
- Давлат органларининг қонунга бўйсунуши;
- Фуқаролик жамияти институтларининг ривожланганлиги.

Ҳуқуқий давлатда инсон ҳуқуқлари давлат фаолиятининг олий қадрияти сифатида эътироф этилади. Шу сабабли ҳар қандай давлат органининг фаолияти инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган бўлиши лозим.

Янги таҳрирдаги Конституцияда инсон ҳуқуқлари кафолатларининг сезиларли даражада кенгайтирилганлиги ҳуқуқий давлат қуриш йўлидаги муҳим қадам ҳисобланади.

Инсон қадрлари ғояси янги таҳрирдаги Конституциянинг концептуал асосини ташкил этади. Конституциянинг бир қатор моддаларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг асосий вазифаси сифатида белгиланган.

Инсон қадрлари тушунчаси ҳар бир шахснинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати дахлсизлигини англатади. Давлат органлари ўз фаолиятида айнан инсон манфаатларини устувор деб билиши лозим.

Конституцияда инсон қадрининг олий қадрият сифатида эътироф этилиши ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади. Бу ҳолат давлатнинг фуқаролар олдидаги масъулиятини янада оширади.

Конституциявий кафолатлар инсон ҳуқуқларини амалга оширишнинг ҳуқуқий механизми ҳисобланади. Янги таҳрирдаги Конституцияда қатор янги ҳуқуқ ва кафолатлар мустаҳкамланди.

Жумладан:

- муносиб меҳнат шароитлари ҳуқуқи;
- уй-жой ҳуқуқи;
- ижтимоий таъминот ҳуқуқи;
- экологик ҳуқуқлар;
- ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш кафолатлари;
- гендер тенглик принципи;
- болалар ҳуқуқларининг конституциявий ҳимояси.

Мазкур ҳуқуқларнинг Конституция даражасида мустаҳкамланиши мамлакатнинг ижтимоий давлат сифатидаги мақомини янада кучайтирди.

Ижтимоий давлат инсоннинг муносиб ҳаёт кечириши учун зарур шарт-шароитларни яратишга қаратилган давлат ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев 2022 йил 20 июнда Конституциявий комиссия аъзолари билан учрашувда “асосий қонунимизда “Ўзбекистон – ижтимоий давлат” деган тамойилни мустаҳкамлашни тақдир этаман. Чунки “инсон қадр” тушунчаси “ижтимоий давлат” тушунчаси билан чамбарчас боғлиқдир. Ушбу ғоянинг туб негизида ҳам аввало инсон қадрини улуғлаш, инсонга хизмат қилишдек олижаноб мақсад мужассамдир”, деб таъкидлаган эди.

Бундай давлат аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлайди ҳамда иқтисодий тенгсизликни юмшатишга интилади. **Ўзбекистонни ижтимоий давлат деб белгилаш** – таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий хизматлар ва жамиятдаги ижтимоий тенгсизликни юмшатиш, айниқса, ижтимоий ҳимояланмаган ёки эҳтиёжманд қатламни қўллаб-қувватлаш орқали уларга муносиб турмуш шароитини яратишга хизмат қилади.

Янги Конституцияда ижтимоий давлат тушунчасининг мустаҳкамланиши давлатнинг қуйидаги мажбуриятларини белгилаб берди:

- аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш;
- кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш;
- бепул умумий ўрта таълимни таъминлаш;
- соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш;
- ёшлар ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш.

Ижтимоий давлат инсон ҳуқуқларининг иқтисодий ва ижтимоий турларини амалга ошириш учун муҳим кафолат ҳисобланади.

Дунёвий давлат дин давлатдан ва сиёсатдан ажратилса-да, жамиятдан ажратилмайди. Дунёвий давлат принципи давлат ва диний ташкилотларнинг

бир-биридан ажратилганлигини англатади. Бу принцип демократик жамиятнинг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади.

Дунёвий давлатнинг асосий мақсади барча фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъи назар тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлишини таъминлашдир.

Конституцияда виждон эркинлиги ҳуқуқи мустаҳкамланган бўлиб, ҳар бир шахснинг:

- динга эътиқод қилиш;
- исталган динга мансуб бўлиш;
- ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи кафолатланган.

Бу норма инсон ҳуқуқларининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ўзбекистонни дунёвий давлат сифатида белгилаш – дунёвий таракқиёт, турли дин ва мазҳаблар ўртасида бағрикенглик ва тотувликни мустаҳкамлашга, диний бирлашмаларнинг мустақил фаолият юритишига, дин ва эътиқод эркинлигини таъминлашга хизмат қилади.

Ҳуқуқий давлатнинг самарадорлиги инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи институтлар фаолияти билан белгиланади.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида қуйидаги институтлар фаолият юритади:

- Конституциявий суд;
- Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман);
- Болалар омбудсмани;
- Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ;
- Судлар;
- Прокуратура органлари;
- Адвокатура институти.

Мазкур институтлар инсон ҳуқуқларини тиклаш ва ҳимоя қилишнинг муҳим кафолатлари ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида халқаро ҳуқуқ нормалари муҳим аҳамиятга эга.

БМТ томонидан қабул қилинган:

- Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси;
- Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт;
- Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт

инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг универсал стандартларини белгилайди.

Ўзбекистон мазкур халқаро ҳужжатларнинг иштирокчиси сифатида миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мувофиқлаштириб бормоқда.

Хорижий давлатлар тажрибаси

Франция, Германия, Испания, Туркия конституцияларида ўз давлатини **ҳуқуқий давлат** деб белгилашга оид нормалар мустаҳкамланган. Германия Федератив Республикаси Конституциясида инсон қадри олий қадрият сифатида эътироф этилган. Мамлакатда ҳуқуқий ва ижтимоий давлат тамойиллари муваффақиятли амал қилмоқда.

Ижтимоий давлат принциплари Германия, Франция, Испания, Хорватия, Туркия ва бошқа бир қатор давлатлари конституцияларида мустаҳкамланган. Швеция, Норвегия ва Дания каби Скандинавия давлатларида ижтимоий давлат концепцияси юқори даражада ривожланган бўлиб, аҳолининг турмуш даражаси ва ижтимоий ҳимояси дунёдаги энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. **Дунёвий давлат** принциплари кўплаб хорижий мамлакатлар конституцияларида (Туркия, Озарбайжон, Қозоғистон) мавжуд. Францияда эса дунёвийлик тамойили давлат сиёсатининг асосий устунларидан бири сифатида қаралади. Ушбу тажрибалар ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат тамойилларининг ўзаро уйғун ҳолда амал қилиши давлат барқарорлигини таъминлашини кўрсатади.

Ўзбекистонда ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат қуриш истиқболлари Мамлакатимизда амалга оширилаётган конституциявий ислохотлар инсон ҳуқуқлари кафолатларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Келгусида:

- ҳуқуқий маданиятни ошириш;
- суд мустақиллигини кучайтириш;
- рақамли ҳуқуқларни ҳимоя қилиш;
- ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш;
- фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш

каби вазифалар долзарб аҳамият касб этади.

Хулоса

Тадқиқот натижалари шунини кўрсатадики, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат тушунчалари замонавий демократик давлатчиликнинг ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи конституциявий асосларини ташкил этади. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мазкур тамойилларни ягона тизим сифатида мустаҳкамлаб, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгилади.

Ҳуқуқий давлат қонун устуворлигини таъминласа, ижтимоий давлат инсоннинг муносиб турмуш кечирishi учун зарур шароитларни яратади. Дунёвий давлат эса виждон эркинлиги ва барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини кафолатлайди. Ушбу тамойилларнинг уйғунлиги инсон қадрини таъминлаш,

фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва демократик давлат қуришнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент, 2023.
2. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. – Нью-Йорк, 1948.
3. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. – Нью-Йорк, 1966.
4. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. – Нью-Йорк, 1966.
5. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021.
6. Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари назарияси. – Тошкент, 2020.
7. Одилқориев Х.Т. Конституция ва ҳуқуқий давлатчилик масалалари. – Тошкент, 2019.
8. Dahl R. Democracy and the Rule of Law. – New Haven, 2017.
9. Schmidt R. Constitutional Law and Human Rights. – Berlin, 2018.
10. Habermas J. Between Facts and Norms. – Cambridge, 1996.
11. Rawls J. A Theory of Justice. – Harvard University Press, 1999.
12. United Nations Human Rights Handbook. – New York, 2021.